

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

М.Й. Штангрет

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ІНСТИТУТ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Аналізується з позиції філософії права процес формування такого суспільного інституту, як правова культура, підкреслюється важливість філософсько-правового пізнання для позитивних суспільних трансформацій.

Ключові слова: правова культура, праворозуміння, правосвідомість, філософія права, суспільний інститут.

Анализируется с позиции философии права процесс формирования такого общественного института как правовая культура, подчеркивается важность философско-правового познания для позитивных общественных трансформаций.

Ключевые слова: правовая культура, правопонимание, правосознание, философия права, общественный институт.

The process of forming such a public institution as legal culture is analyzed from the position of the philosophy of law; the importance of the philosophical-legal cognition for the positive social transformations is underlined.

Key words: legal culture, legal comprehension, legal conscience, philosophy of law, public institution.

Постановка проблеми. Зміни у політичній, правовій, морально-етичній і соціально-економічній сферах буття українського суспільства безпосередньо призвели до внутрішніх змін як суспільства загалом, так і міжособистісних відносин у суспільстві зокрема. У такому мінливому ключі само собою формуються по-новому осмислені принципи та засади соціального простору, пріоритетність у міжособистісній взаємодії. Саме тому актуальним стає пошук найсприятливіших шляхів розвитку держави, що зрештою вимагає окреслення характерних чинників його функціонування в історичному ракурсі.

Сучасна система освіти перебуває в пошуках, основною домінантою яких є те, що психолого-педагогічний підхід до студентів і курсантів юридичного профілю зокрема, як до об'єктів впливу поступово зрушується в суб'єкту площину. На перший план в освітній діяльності виступає врахування внутрішнього потенціалу особистості, її потреба в самодостатності, а завданням освітнього середовища стає створення сприятливих умов для цього.

На сьогодні можна стверджувати про досконалу цілісність людини, яка містить такі компоненти: духовний, природний (біологічний), соціальний (суспільний), родовий (загальнолюдський), космічний та ін. Духовні основи представлені, насамперед, рефлексією, тобто здатністю до свідомості, співвідношенням знання про себе зі знанням про світ тощо. Соціальні засади визначаються тією системою суспільних відносин, до якої включена людина й у своїй єдності, створюють неповторну індивідуальність людини. Філософія людини визначає багатозначність її буття, причому онтологія доводить, що частина чинників подарована людині самою природою, а інша частина розрахована на формування, що є результатом діяльності інтелекту. З цього приводу В. Кемеров, наприклад, підкреслює, що «людська предметність має особливий характер. Предметне буття людини не збігається з її тілесним буттям, а буття людських предметів – не тотожне її матеріальності. Таке предметне буття людей обумовлене тим, що їх предметність живе за законами соціального процесу. Кожне індивідуальне людське буття і кожне буття людського предмета виявляються перетинами багатьох траєкторій людської діяльності, різних зв'язків людської взаємодії. У ході соціального прогресу виникають різноманітні форми, які володіють високим ступенем абстрактності, ніби цілком відірвані від конкретних речей, людей і дій. Ці форми є формами процесу, вимірниками – стандартами, «зв'язковими» різноманітних актів людської поведінки» [1, с. 124–133].

На жаль, доводиться констатувати, що відбувається поява нових девіантних стереотипів поведінки в різних сферах життєдіяльності, що є наслідком тих процесів, які відбуваються у суспільстві. Втрата соціальних орієнтирів, соціальної опори, звичних гарантій безпечного і забезпеченого існування викликають у людей розгубленість, робить їх піддатливими щодо різних політичних і ідеологічних впливів крайніх напрямів, створює передумови для екстремістських проявів, тотальної маргіналізації населення.

Проблематика формування правової культури була, є і буде актуальною, наповненою науковою новизною, особливо що стосується історико-філософського та філософсько-правового аспектів.

Стан дослідження. Попри те, що проблематика правової культури досить таки досліджена, проте філософсько-правові аспекти її ще досі науково не розглядалися на належному рівні. Серед науковців, які в той чи інший спосіб торкалися формування правової культури юриста, – С. Алексєєв, А. Андрєєв, О. Бандурка, В. Бачінін, О. Денісова, А. Жалінський, С. Коваль, А. Козловський, М. Панов, С. Максимов, П. Рабінович, В. Сальніков, О. Скакун, С. Сливка, В. Шишко, В. Шкода та ін. Зацікавлення тематикою пропонованої розвідки далеко не випадкове, це свідчить про актуальність і необхідність для розвитку правової науки таких досліджень.

Виклад основних положень. Поява типів особистості зумовлена здебільшого самим суспільним життям, адже вплив зовнішнього середовища має велику силу на формування особистості, хоча й певну роль відіграють біологічні фактори (природні задатки). У зв'язку з цим, наприклад, при підготовці снайперів особливо ретельно виявляють людей, які не можуть бути кандидатами на навчання, через притаманне їм патологічне бажання убивати, адже вони стрілятимуть і без потреби на те [2, с. 6]. До речі, А. Алексюк констатував, що при розгляді питання про сутність людини, виходячи з методологічної точки зору, слід передбачити, що у структурі впливу суспільних відносин на людину можна виокремити два – безпосередній і опосередкований. Обидва тісно взаємопов'язані. Наприклад, характер чи матеріальне виробництво загалом впливають на людину, а людські відносини знову ж таки позначаються у той чи інших спосіб на матеріальному виробництві. Це ж стосується і сфери духовної діяльності. Завдяки впливу суспільних відносин стає реальністю загальне включення людей в усі сучасні суспільні відносини. Чим бажанішими є ці відносини, тим багатішою є особистість, і навпаки [3, с. 289].

Процес сприйняття курсантом інформації, що надходить із правового оточення (як вертикально – правові норми і вимоги, так і горизонтально – правові ситуації, що потрібно вирішити), супроводжується дією перцептивних стимулів соціального оточення та особистісних чинників. Активне виховання не завжди може дати позитивний результат, оскільки онтологія людини передбачає такий процес як «вбирання» зовнішньої інформації певними порціями, визначеними інтелектом, який немов би сигналізує потребу у новій, складнішій інформації. Якщо у процесі соціалізації не враховувати ступінь розвитку інтелекту, це, на нашу думку, може призвести виховання до зворотного процесу – до появи у людини негативних тенденцій, збочень, схиляння у бік зла тощо.

Загальноприйнята тенденція визнання факту існування культурних цінностей і самої культури як характеристики людського способу життя, з одного боку, та рівня відокремленості людини від природного фактору впливу – з іншого. У цьому контексті слід сказати, що правова культура в суспільному вимірі відіграє колосальну роль, оскільки безпосередньо пов'язана із правовими нормами, законами відповідно до існуючих переконань стосовно правди та справедливості, законності, порядку та ін. Таким чином, аналіз правової культури, її теоретично-наукове дослідження повинні втілитися не лише в діяльність органів виконавчої влади при реалізації ними державної влади, а й влитися у процес державотворення.

Загалом право – це складне і багатовимірне явище. За таких умов перед представниками філософії права виникло питання про суть і природу права, його інститути і таке інше: у філософії права – це продукт духовної діяльності суспільства; в онтології – це система соціальних цінностей; у політичній сфері – це елемент політичної організації і інструмент державної влади і управління тощо. Філософія, у свою чергу, трактує право як органічну єдність норм, відносин і поглядів, що діють у суспільстві і містить об'єктивні властивості. Розглядаючи право в такому ракурсі, слід сказати, що будь-який процес управління містить в собі замкнутий характер, який включає вироблення й прийняття певної норми права – закінчується досягненням поставленого завдання. З іншого боку, зазначений процес управління за своєю суттю пов'язаний із складовою, до певної міри, частиною права, – правовою культурою.

Реалізація правом свого основного призначення – упорядкування та гармонізація суспільних відносин – вимагає напруженої пізнавальної діяльності, спрямованої як на виявлення особливостей функціонування і закономірностей динаміки соціального організму, так і на експлікацію внутрішніх можливостей самого права як специфічного регулятивного механізму. Зрештою право завжди постає своєрідним відображенням світу, формою його пізнання, лише на відміну від естетичного пізнання, що оперує образами, і від логічного, для якого переважаючим є формування своїх результатів у поняттях і судженнях, право – різновид нормативно-оціночного відображення світу [4, с. 178]. Зауважимо, що правове пізнання здійснюється людиною незалежно від професії, адже навіть юриста зобов'язує життя вдаватися до правового пізнання, до діяльності і життя за нормами, що також є важливою філософською проблемою виховання.

Провідне місце у правовому пізнанні належить філософсько-правовому пізнанню. Аналізуючи його специфіку, слід відзначити його всеохоплюваність, вихід за рамки наявного буття, відкритість та

принципову відмінність від теоретичного та буденного пізнання права. Філософсько-правове пізнання не імперативне і не обіцяє готового рецептурного знання або інструктивної настанови, воно відмовляється від претензій на монопольне володіння істиною. Теорія права являє собою, головним чином, вчення про чинне право. Саме в цьому вченні відбувається розвиток «всезагальних правових понять», які виводяться з конкретного досвіду регулювання в конкретних галузях права. Термінологічна база теорії права містить категорії: «закон», «правовідношення», «суб'єкт права», «правовий обов'язок», «суб'єктивне право», «зобов'язання», «відповідальність» тощо. Вони є засадничими конструкціями позитивного права, його понятійним каркасом і завдяки їм відбувається «оформлення» і «впорядкування» нормативної системи та понятійного апарату теорії права загалом [5, с. 13–14]. Як наукова теорія, філософія права ґрунтується на раціоналістичних, філософсько-природних, позитивістських, теологічних, психоаналітичних, екзистенціальних тощо засадах. Використовуючи у процесі дослідження правової дійсності як загальнодіалектичні, так і приватно наукові методи, вироблені нею самою та комплексом юридичних наук, філософія права виступає фундаментальною основою правового дослідження, виконуючи основні методологічні функції в системі юридичних знань. Хоча філософія права може оперувати і термінологією позитивної науки про право, але власними її категоріями є «ідея, зміст, мета права», «справедливість», «свобода» і «рівність», «визнання», «автономія особистості», «права людини» тощо. С. Максимов констатує, що саме по собі позитивне право не є предметом філософії права, а є таким лише в співвідношенні з природним правом, з позицій якого оцінюється чинне право. Завдяки такому співвіднесенню позитивне право є виправданим і водночас обмеженим у своїх прагненнях [5, с. 14].

Отже, предмет філософії права співвідноситься з поняттям природного права, а предмет теорії права – з поняттям позитивного права, хоча необхідно й підкреслити умовність такого розмежування, оскільки вони не розмежовані жорстко в соціальному просторі. Більш точним буде твердження про те, що філософія права вивчає «світ права» в його загальності і цілісності, його зміст. Досліджуючи онтологічний, гносеологічний, аксіологічний, антропологічний, історико-логічний аспекти права і правотворчості зокрема, філософія права виробляє загальні принципи, шляхи та методи пізнання правової дійсності як для галузевих юридичних наук, так і для теорії права в цілому. Іншими словами, можна сказати, що філософія права утворює методологічну основу правоведення. У цьому випадку основне

методологічне питання філософії права полягає у визначенні сутності права або загальної ідеї права як феномену культури, форми суспільної свідомості та інструменту держави [6, с. 14; 7, с. 225–226; 8, с. 19; 9, с. 33; 10, с. 28].

Виконуючи методологічну функцію, філософія права не лише пропонує певну систему методів дослідження правових явищ, але й включає в себе світоглядний аспект. Філософський світогляд неминуче несе відбиток інтересів людини. При дослідженні об'єкта увага акцентується на його суб'єктивній значимості, аксіологічній грані. «Філософія дає усвідомлення належного (цінностей і сенсів), розкриває світ, яким він повинен бути, – зазначають учені. – Цей світ цінностей дає стимул для зміни буття, оскільки те, що повинно бути, сприймається гарніше від того, що є. Наука описує право таким, яким воно є, а філософія – таким, яким повинно бути» [11, с. 34]. Це ж повною мірою можна віднести і до правового виховання.

У такому ракурсі, на наш погляд, філософсько-правове пізнання повинно не лише пояснювати правову дійсність, а й скеровувати до її оптимального розвитку. Загалом, філософсько-правове пізнання – принципово відкрита система, а в умовах трансформації суспільства, реформаторських або революційних починань у соціумі, філософський світогляд тяжіє до проблематики найпростіших достовірностей, до тлумачення тих чи інших повсякденних, нагальних проблем. Прерогатива філософсько-правового світогляду – знайти ціннісні, смислові характеристики права, визначити ставлення людини до світу права, до самого себе, осмислити людське існування серед державно-правових інститутів та явищ.

Відомо, що суспільство не може нормально функціонувати без загальноприйнятих норм і має в них екзистенційну потребу, як і кожна людина. Сприймаючи норми зовнішнього світу, роблячи їх своїми, людина немов би стає єдиним цілим зі світом, живе не лише в ньому, а й разом з ним. Чим більше сприйнятих норм, тим більша адаптація до світу, тим вищим є ступінь онтологічної заангажованості. Анормативність – шлях до самотності, тоді як норма – це спосіб залучення людини до соціального життя, спосіб включення її в діяльність суспільного організму, вона захищає людину, забезпечуючи її свободу і створює умови для творчої самореалізації, а водночас протистоїть її намаганням вийти за межі норми в процесі створення принципово нового та позанормативного, яке становить саму сутність творчості та самореалізації [4, с. 184–186]. На обмежуючу особливість норм вказує і С. Сливка, наголошуючи на тому, що встановлені правила поведінки визнаються більшістю людей та державою, оскільки вони пройшли певний еволюційний розвиток, апробацію,

тому цих правил потрібно дотримуватись безвідмовно, вважаючи їх своєрідною догмою, хоча це не виключає, говорячи мовою юриспруденції, певного насильства [12, с. 157]. Безумовно, не всі сприймають норму позитивно. Часто трактується, що норма зближує людину з природою, дає можливість людині жити у природі, у злагоді з природою, зв'язно ж за умови, що ця норма є природною, або позитивною, не суперечить природній. Так чи інакше виникає потреба спеціального навчання – правового (юридичного).

Як зразок осмислення права та правової культури є, поза сумнівом, філософське вчення Канта та Гегеля. У першого з них для трактування права є вчення про емпіричний та інтелектуальний характер людини (людина є винятком із основного природного закону, згідно з яким будь-яке реальне явище зумовлене певною причиною, а людина спроможна розпочати нову низку явищ, основою яких є духовна субстанція). Кант був переконаним в тому, що право є сукупністю саме тих умов, в яких свобода однієї людини узгоджується зі свободою іншої людини, опираючись на загальний закон свободи [13, с. 285]. Свобода, до речі, згідно з філософією І. Канта – це базова особливість права. Натомість в Гегеля свобода – це субстанція духу й тому право, в такому випадку, необхідно приймати як дар, оскільки в його (права) основі закладена свобода окремої людини, відтак – право полягатиме в уможливленні міжособистісного спілкування, як комунікативного процесу між свободними людьми [14, с. 36].

До певної міри можна припустити, що правава культура – це наслідок впливу суспільного середовища, засобів масової інформації, навчально-виховного процесу навчальних закладів професійної освіти, виховної роботи державних органів тощо. Це сформована духовно-практична властивість юриста, що допомагає йому в налагодженні правових відносин із суспільством, іншими людьми, цінностями культури. Наявність такого роду властивості свідчить не лише про досягнення окремої особистості, рівень її правової свідомості, професійну діяльність, але й про підсумки шляху становлення високо професійної правової культури

Зрештою визначальним чинником втілення характеристик правової держави є, безумовно, присутність високої правової культури не лише в юристів за покликанням, а й у пересічних громадян. Натомість, одним з головних елементів впливу на формування та розвиток саме такої культури має стати діяльність носіїв державної влади в Україні залежно від їх ролі у суспільному житті країни – законодавчій, виконавчій чи судовій.

Висновки. Як бачимо, правава культура – доволі складний і багатогимірний суспільний інститут, який в історико-філософському аспекті представлений у вченнях багатьох відомих філософів,

починаючи з античності закінчуючи сьогоденням. Крім того, їх теоретичні філософсько-правові концепції лягли в основу багатьох методів і теорій сучасної філософії права. Слід наголосити, що недостатній рівень розвитку правосвідомості може негативно позначитися навіть на найдосконалішому законодавстві. Усвідомлення ролі правових відносин у суспільстві дедалі посилює увагу науково-педагогічного колективу до проблем формування правової культури особистості. Адаже процес правової освіти і виховання, на думку вчених, містить у собі суттєві резерви впливу на правосвідомість і поведінку кожної людини, відкриває ще недостатньо використані можливості прилучення сучасника до правових цінностей суспільства.

З іншого боку, професійна культура українських правників, культура юридичної діяльності загалом – це нагальна вимога сьогодення. Україні потрібні високопрофесійні кадри, здатні опанувати правовий європейський простір, впроваджувати у національну юридичну практику міжнародні стандарти прав людини, які визнала і закріпила у Конституції та законах. Від професіоналізму юридичних кадрів значною мірою залежить успішне розв'язання актуальних проблем державотворення, регулювання суспільних відносин, забезпечення висхідного процесу духовного розвитку суспільства, успішне входження у світове співтовариство. В такому випадку особливого значення сьогодні набуває дослідження теоретичних аспектів проблеми формування професійної культури юристів нової генерації, для яких права людини, її життєдіяльність є найвищою соціальною цінністю.

---

1. Кемеров В.Е. Введение в социальную философию / В.Е. Кемеров. – М.: Академический проект, 2000. – 314 с.

2. Карпюк Г. Снайпер – не вбивця / Г.Карпюк // Іменем закону. – 2002. – № 20 (5304). – 17 травня.

3. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: [підручник] / А.М. Алексюк. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.

4. Козловський А.А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права / А.А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.

5. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С.И. Максимов. – Харьков: Право, 2002. – 328 с.

6. Алексеев С.С. Философия права / С.С. Алексеев. – М.: НОРМА, 1977. – 336 с.

7. Иконникова Г.И. Философия права / Г.И. Иконникова, В.П. Ляшенко. – М.: Гадарика, 2001. – 303 с.

8. Малинина И.П. Философия правотворчества / И.П. Малинина. – Екатеринбург, 1996. – 150 с.

9. Шкода В.В. Вступ до правової філософії / В.В. Шкода. – Х.: Фоліо, 1997. – 223 с.

10. Філософія права / за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

11. Философское сознание: догматизм обновления / отв.ред. Н.И. Лапин; сост. Е.Н. Шульга. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.

12. Сливка С.С. Теоретичні проблеми виховання молоді у правовій державі: морально-методологічний аспект / С.С. Сливка // Мова і культура нації: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер., березень 2001 р. – Львів, 2001. – С. 176–179.

13. Кант И. Критика практического разума / И. Кант. – СПб, 1995. – С. 284–297.

14. Гегель В.Ф. Феноменология духа / В.Ф. Гегель. – СПб.: Наука, 1992. – 320 с.